

Erdélyi identitás

A kollektív lelkiség fogalma a felvilágosodás óta otthonos a magyar (az európai) közgondolkodásban, és igen népszerű volt a huszadik században is, amikor több történelembölcsele, mindenekelőtt az évszázad első felében népszerű „szellemtörténeti” irányzat képviselői a nemzetek kollektív pszichéjének vizsgálatára törekedtek, és ennek nyomán próbálták megérteni a történelmi folyamatokat. A húszas és harmincas években, akár Európa más országaiban, nálunk is sokan foglalkoztak azzal, hogy egy nagyobb em-

beri közösségnek, a magyarságnak, az erdélyi magyarságnak vagy éppen a székelységnek milyen közös lelki tulajdonságai vannak, és ezek a tulajdonságok – a nemzeti karakter – miként határozzák meg egy népcsoport, illetve egy történelmi régió lelkiségét és identitását, továbbá miként befolyásolják a kulturális és politikai életet. Az erdélyi magyar közéletben elsősorban az „erdélyi gondolat”, a transzilvánizmus hívei próbálták leírni az ottani magyarság lelki, szellemi karakterét. A nemzetiségi önkeresés transzilván útja az erdélyi jelleg, az „erdélyi lélek” feltételezéséhez és kutatásához vezetett.

Az „erdélyi lélekkel” foglalkozó írók és közírók egy része nem beszélt különálló erdélyi karakterről és identitásról,

Anyja és lánya a vetett ágy előtt. Györgyfalva, 1998

úgy gondolta inkább, hogy az erdélyi történelemben és irodalomban az „eredeti”, a „romlatlan” magyar nemzeti jellem van jelen. Az erdélyi történelem jellegzetességét kutatta Makkai Ernő, aki Dilthey és Windelband, vagyis a német szellemtörténeti irányzat tanítványaként próbálta leírni Bethlen Gábor korának „szellemét” (*Bethlen Gábor Erdélyország fejedelme*, 1913), majd Ravasz László református püspök, aki *Erdélyi lélek* című 1926-os tanulmányában az „örök magyar lélekkel” azonosította az erdélyi jelleget. A *Nagyenyedi Album* című ünnepi kiadványban az erdélyi tájra, az erdélyi történelemre, az erdélyi társadalom szerkezetére és az erdélyi kultúrára hivatkozva próbálta ennek az „örök magyar léleknek” az erdélyi jelenlétét bemutatni, majd ennek nyomán állapította meg azt, hogy Erdélynek mindig önálló kultúrája volt, ami a múltban és a jelenben egyaránt szükségessé tette a kulturális autonómiát.

Makkai Sándor, Erdély református püspöke, *Az erdélyi szellem* című, 1925-ben megjelent szép, vallomások esszéjében hasonló módon értelmezte az „erdélyi szellemet”. „Először azt kell határozottan megállapítanunk – jelentette ki –, hogy az erdélyi magyar szellem nem más szellem, mint az egyetemesen magyar. Külön mivoltáról, sajátosságáról szó sem lehet

abban az értelemben, hogy a magyar fajon és nemzetén kívül, attól lényegében idegen valóság lehetne. (...) Itt az egységes magyar szellemnek egyik megnyilvánulásáról van szó, melyet nem faji és nemzeti, hanem történeti és természeti viszonyok színezték sajátossá.”

Az „erdélyi lélek” karakterét vizsgáló Ravasz László néhány évvel későbbi, az *Erdélyi Helikon* 1932-es évfolyamában közreadott, *A székely lélek* című tanulmányában már egészen másként közelítette meg a kérdést. „Tíz esztendő óta – indította gondolatmenetét – sokat foglalkoztat minket ez a kérdés: van-e erdélyi lélek, és ha van, milyen? Ma este azt kérdezzük, van-e székely lélek, és ha van, milyen? A székely más, mint a magyar, nem úgy, mintha idegen volna tőle, vagy kívül esnék rajta, hanem úgy, hogy a magyarság fogalmán belül különös és egyéni tulajdonságok szövődéke. Még azt sem lehet mondani, hogy az erdélyi és a székely lélek azonos. Nemcsak azért, mert az erdélyiség több, mint a székelység, hiszen ott más nemzetiségek, műveltségek és történelmek is vannak; hanem azért is, mert az erdélyi magyarság maga is kétféle sors és kétféle lélek: egyik a vármegyei magyarság, másik a székelység.”

Ravasz László ennek a meggyőződésének nyomán írta le a székelység kollektív karakterét és lelkiségét, ez a lelkiség szerinte a közösségi mentalitásban és a népi kultúrában jelenik meg. Ahogy a püspök érdekes tanulmányában olvasom: a székelységnek „változatos a foglalkozása és változatos az életmódja, ezért szelleme könnyebb, simább, árnyalatokban gazdagabb. Gyorsabban kapcsol, nagyobb távolságokat fog össze, egyszóval alkalmasabb a meglepő synthézisekre. Ezért szellemesebb és ötle-

Ravatalos ház. Szék, 1973

tesebb nép, mint az alföldi magyar. Kedélyének élénk hullámozása folytán ez a jellemvonása különösképpen kivirágzik. Lakodalma, tánca, játéka, irodalma teli van eszprít-vel, szikrával, fűszerrel és tüsszel s ugyanakkor népballadáiban a tragikum legtisztább fekete gyémántjai csillognak. Túl van azon, hogy primitív, rikító alapszínek ragadják meg, kifejlődött érzéke az árnyalatok iránt, s ezért vonalakban, színekben, dekorációkban egy csomó ismeretlen finomságot tud felmutatni. Közvetlenebb érintkezésben van idegen nemzetek géniuszával: megtermékenyül a szász nemzet lelkétől éppúgy, mint a román szellemben felgyült motívumoktól.”

A transzilvánista gondolat hívei Ravasz László iménti felfogásához hasonlóan az erdélyi magyarság tekintetében is külön lelkiséget tételeztek fel, és ennek a külön lelkiségnek, karakternek a vizsgálata révén igyekeztek meghatározni az „erdélyi lélek” fogalmát. Kós Károly, Kuncz Aladár vagy a fiatal nemzedék sorából Balázs Ferenc látták úgy, hogy már csak az erdélyi táj, a különleges hegyvidéki környezet is hatással volt az erdélyi magyarság (általában az erdélyi népek) jellemének és műveltségének alakulására. Ebben az elképzelésben Kuncz esetében Taine „milieu”-elmélete, Kós Károlynál az angol preraffaeliták romantikus

Vetés a domboldalban. Méra, 1996

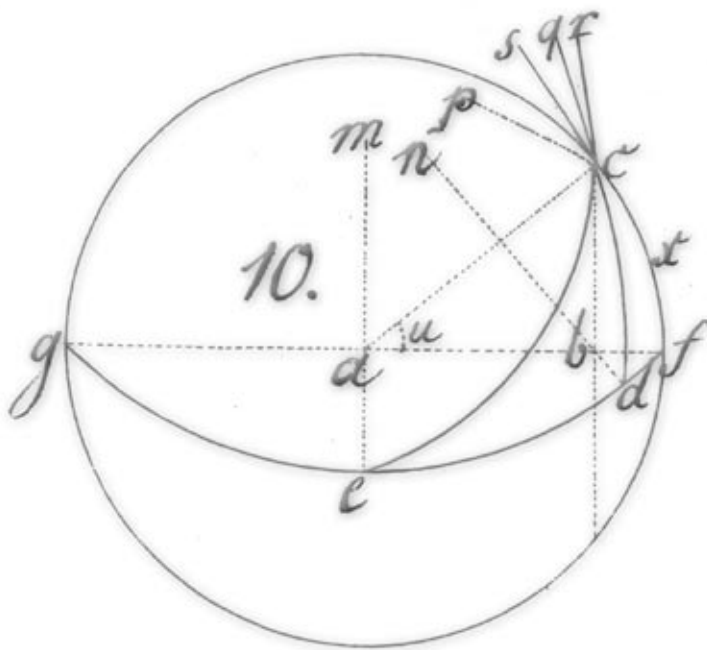

művészetszemlélete hatott, vagyis mindkét esetben nem tipikusan erdélyi szellemi műhelyben fogant gondolat, hanem a XIX. század nyugat-európai gondolkodásának egy-egy változata.

A táj hatásánál lényegesen többet jelentett a történelem meghatározó ereje; a sajátos erdélyi fejlődés, melynek a transzilván ideológia hívei szerint alapvető szerepe volt a különleges erdélyi magyar szellemiség kialakulásában. Makkai Sándor idézett tanulmánya szerint az erdélyi magyar lélek legfontosabb tulajdonsága az ellentétes erők közötti okos és türelmes egyensúlyozás és az a demokratikus érzés, „*amely az emberi jogoknak a szellemi értékek alapján való kiterjesztésében nyilvánkozik meg*”. Ennek a demokratikus érzésnek volt történelmi hőse a hajdúknak kiváltságot adományozó Bocskai István és a protestáns lelkészek nemesi jogait biztosító Bethlen Gábor.

Az egyensúlyát kereső és szellemi épségét védelmező hagyományos erdélyi magatartás következményeként az erdélyi magyar művelődés nagy alakjai sorra a legnagyobb eszmékért lelkesedtek, s mégis beérték azzal a szűkösebb lehetőséggel, amit számukra a történelem nyitott. Ebben a szűkösebb politikai térben, történelmileg meghatározott korlátok között szolgálták a nemzeti kultúra és a nemzeti identitás magasabb eszményeit. „*Apáczai – írta Makkai Sándor –, aki a nyugat-európai színvonalú magyar akadémiáért lángol, de csendesen dolgozik a kolozsvári schola nebulói közt; Körösi Csoma, aki az őshaza fantomja után fut, de megtört szívvel is lankadatlanul rója a tibeti nyelvtan sorait; Bolyai Farkas, aki húsz évszázad matematikusait akarja egy csapásra felülmúlni, de egész odaadással ápolja kertészetét és építi a csempekályhákat a nagyságos uraknak; Kemény Zsigmond, aki államférfiúi becsvágyának romjain hideg művészettel analizálja a szenvedélyek túlzásaiból kirobbanó végzet tragikumát.*” Ők Makkai Sándor szerint az „erdélyi szellem” igazi képviselői és hősei.

Az erdélyi magyar karakter talán legfontosabb eleme az „erdélyi lélek” kutatói szerint a reálpolitikus hajlam és a valóság ismerete. Az erdélyi magyarság, érveltek, küzdelmes története során mindig arra kényszerült, hogy számot vessen a valósággal, és ne vágyai vezessék cselekedeteiben, hanem önvédelmének politikai szükségszerűsége. Ennek a reálpolitikus hajlamnak volt bizonyítéka a fejedelmi Erdély története, amelynek során akkor virágozhatott a gazdasági és kulturális élet, midőn a politikai vezetés a kor valóságos feltételeihez igazodott, és akkor került mély válságba, a nemzeti pusztulás szélére az ország, midőn a józan reálpolitikát ábrándos kalandok váltották fel. A reálpolitika hagyományai Martinuzzi, Báthori István, Bocskai,

Bolyai János magyarázó ábrája a Raumlehre szövegéhez

Bethlen és I. Rákóczi György személyéhez fűződtek, a sikertelen kalandorkodás példája Báthori Gábor és II. Rákóczi György szerencsétlen politikája volt.

Bethlen Gábor alakja ekkoriban emelkedett (nemcsak Erdélyben, hanem Mórícz Zsigmond emlékeztető regénytrilógiája következtében az egész magyar kultúrában) a nemzeti pantheon jelképes jelentőségű alakjai közé. Makkai róla a következőket állapította meg: a „*kitartásnak, türelemnek, leverhetetlen vállalkozókedvnek, önmérsékletnek, józanságnak, számító okosságának, el nem fáradó életakarásnak megtestesítője és mintája*” volt. A reálpolitikus érzék, a türelem és az önmérséklet hagyományos erdélyi tulajdonságait látta Makkai megtestesülni Kemény Zsigmond alakjaiban is. A bölcs egyensúlykeresés, a türelmesség, a nyugalom és a valóságismeret voltak azok a tulajdonságok, amelyekben a transzilván ideológia az „erdélyi lelket” megragadni és leírni igyekezett.

A transzilván ideológia az erdélyi népek, valamint kultúrák közös hagyományainak és történelmi sorsközösségének gondozására vállalkozott. Ebből következett, hogy nemcsak a magyar nemzetiség körében, hanem az erdélyi román és szász népnél is ki szeretne volna mutatni a közös „erdélyi lélek” befolyását. A transzilvánista tanítások szerint a történelmileg kifejlődött erdélyi jelleg nemcsak az erdélyi magyarság, hanem a másik két erdélyi nép szellemi alkatában és kultúrájában is érvényesült. Az erdélyi gondolat

Kendertisztítás. Desze, 1975

hívei szívesen hasonlították össze az erdélyi nemzetek irodalmát és művészetét, azzal a céllal, hogy kimutassák a bennük munkáló történelmi rokonságot, a mélyen ható összefüggéseket.

Kuncz Aladár a „nyugati műveltség alapelvei”-nek közös elfogadásában látta ezt a lényegi rokonságot, és ennek során Apáczai Csere Jánosra, Kőrösi Csoma Sándorra, a „școala ardeleană” íróira (Pere Maiorra, Samuil Micu Kleinre, Gheorghe Șincaira), valamint Coșbucra, illetve a szász kultúra nagyjaira: Honterusra és Brukkenthalra hivatkozott. Kós Károly pedig az erdélyi népművészet és építészet fejlődésének közös vonásaiból vezette le a kulturális rokonság gondolatát: „Ha mármost egymás mellett és egyszerre nézzük és egymással összehasonlítjuk Erdély képzőművészeti emlékeit, akkor önkénytelenül is meglepő és őszintén meggyőző az az időrendben állandóan és következetesen közeledő rokonság egymástól fajban, származásban, kultúrában merőben különböző népek kultúrtermékei között.”

Ebből a gondolatból a közös „erdélyi psziché” feltételezése következett. „Ezer esztendő – fejtette ki Erdély című, 1929-ben közreadott „kultúrtörténeti vázlatában” Kós Károly ennek a közös pszichének a

kialakulását – nagy idő még népek és kultúrák életében is, de ezer esztendő alatt Erdély földjén egyik nép és egyik kultúra sem tudta és nem is akarta a másikat a maga képeire átformálni. Külső erők néha megpróbálták ezt nagy áldozattal, de kicsi eredménnyel és végső siker nélkül. Ellenben a három együttélő kultúra tudattalanul állandó és soha egészen meg nem szűnő törekvése volt, hogy faji természetének megtartásával olyan közösségeket vegyen magára, melyek különvalóságaik ellenére is tipusosan erdélyivé tegyék. Más nép az erdélyi magyar, mint a magyarországi, más a királyföldi szász, mint a németországi német és más az erdélyi román, mint az ókirályságbeli; fizikumban is más, de mentalitásban éppen az. És ha megmaradt a román románnak, a szász németnek és a magyar és székely magyarnak, de egymástól való különbözőségük mellett jellemzi őket és minden kulturális megnyilatkozásukat az a közösség is, melyet a megmásíthatatlan és örök természeti adottságokon kívül a közös sors, az élettel való közös küzdelmek közös formái determináltak. Ez a megnyilvánuló közösség éppen az a speciális erdélyi psziché, amit egyik erdélyi népnek Erdély határain kívül való nemzettestvére sem értett és érthetett meg soha.”

Az „erdélyi lélek” eszméjét az együttélő népek közül csupán a szászok fogadták el egy időben. Friedrich Müller-Legenthal nagyjából a Helikon íróihoz hasonlóan határozta meg az erdélyi népek közös szellemiségét, midőn a nemzeti sajátosságok védelmének hagyományára és az egymás iránt érzett türelmességre utalt. Otto Folbert szerint Erdély „a földrajzi, gazdasági és népi arculatok olyan sokféleségét tükrözi, hogy

politikai önállóság nélkül is önmagában zárt és teljes teremtség gyanánt hat. A szász írókhoz csatlakozott a román Ion Lemeny, aki a brassói Klingsorban támogatta a nemzeti sajátosságokon felülemelkedő erdélyi szellemiség gondozását.

A transzilvánisták szerették volna megnyerni az erdélyi román irodalom egyetértését is a különleges „erdélyi lélek” eszméjének. Ez azonban csak részben sikerült. Nicolae Iorga, a román szellemi élet egyik legnagyobb tekintélye az „erdélyi lélek” vitájában, amelyet a szász *Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt* kezdeményezett és a *Pásztortűz* folytatott, elismerte ugyan Erdély különleges hagyományait, végső soron mégis a román kultúra teljes egységére hivatkozott, és az ország szellemi egységének kialakítását sürgette. Emellett elismerte annak jogát, hogy a Romániában élő nemzetiségek szorosabb kapcsolatba lépjenek anyanemzetük kultúrájával.

Az erdélyi történelem, az erdélyi élet és művelődés hagyományai, a huszadik század első felében kialakult erdélyi többnemzetiségű társadalom sajátos szerkezete minden bizonnyal befolyásolták az Erdélyben lakó népek, közöttük az erdélyi magyarság szokásait, életvitelét, történelmi tudatát és kultúráját. A modern szociológiai és szociálpszichológiai irodalom képviselői: Kardiner, Fromm, Riesman, Lewin és mások maguk is fontosnak tartották a kollektív tudati képződmények elemző vizsgálatát, és arra törekedtek, hogy kidolgozzák az etnikai vagy kulturális közösségek kollektív karakterének elméletét. A kolozsvári Gáll Ernő a „nemzeti lelkület” fogalmát használta ennek a karakternek a jelölésére, s arra figyelmeztetett, hogy a társadalomtudományi kutatásnak nagy gondot kell fordítania – éppen a nemzetiségi tudat vizsgálata során – ezeknek a szociálpszichológiai jelenségeknek a feltárására.

A transzilvánisták eszmekonstrukciójának ebben az értelemben ugyanúgy valóságos magja volt, mint ahogy az erdélyi gondolatban is benne rejtett a történelem valóságos követelménye: a nemzetiségi öntudat, az erdélyi együttélés, az erdélyi autonómia és önrendelkezés feltételeinek kialakítása. Az „erdélyi lélek” romantikus eszméje és ennek az eszmének szellemtörténeti meghatározásokkal operáló felfogása távlatosabban a hagyományos politikai realizmus érvényesülését és a kisebbségi körülmények közé kényszerített erdélyi magyarság öntudatát, magára eszmélését készítette elő. És minthogy a történelemben soha sincsenek véglegesen lezárt eszmecserék és véglegesen lomtárba került eszmék, az erdélyi regionalizmus gondolatköre is mintha feléledőben lenne. Nem csupán az erdélyi magyarság közösségi stratégiájának alakítására vállalkozó írónál, tudósoknál és politikusoknál, hanem az erdélyi román értelmiség néhány képviselőjénél (például Sabin Ghermannál és társainál) is, akik éppen a közép-európai régió uniós integrációjának medrében fejezik ki mind erőteljesebben Erdély regionális érdekeit, és hívják fel a figyelmet Erdély nyugati kapcsolatainak történelmi hagyományaira és értékeire. ■

A fotók Korniss Péter Leltár című albumából vettük, a szerző szíves engedélyével Siető asszony. Szék, 1971

